RELIGIE EEN PROBLEEM? DE PRAKTIJK VAN DE MODERNE SAMENLEVING

ARNOLD DE GROOT

*Arnold de Groot (1985) studeerde filosofie aan de Universiteit van Amsterdam en aan de Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales in Parijs. Aan de UvA voltooide hij een onderzoeksmaster met een specialisatie in politieke en sociale filosofie. Hij liep stage bij de Wiardi Beckman Stichting (*WBS*) en organiseerde voor Jong* WBS *de werkgroep IdeologieLab. Hij werkt momenteel parttime bij de productieredactie van* NRC Handelsblad *en* nrc.next *en is daarnaast freelance (eind) redacteur en publicist.*

In 2001, vlak na de aanslagen op het World Trade Center, merkte een gast bij *Barend & Van Dorp* aan tafel op: "Want ik heb al van begin af aan duidelijk gemaakt dat ik niets heb […] tegen de islam. Het gaat niet om een religie. In tegenstelling tot [anderen] die oproepen tot een kruistocht, of wat is het, een koude oorlog, tegen de islam, wat een verwerpelijke opmerking is, omdat ze daarmee alle moslims op één hoop gooien, heb ik van begin af aan gezegd: de islam, daar is niets mis mee, het is een te respecteren godsdienst. Ook de meeste moslims, op de wereld maar ook in Nederland, zijn goede burgers waar niets mis mee is. Het gaat om dat kleine stukje moslimextremisme."

Wie dit weloverwogen uitspreekt, die ziet heel goed dat het zinloos is om over 'de' islam te spreken, als de meeste moslims niet tot terreur overgaan, maar slechts een klein aantal. Die is intelligent genoeg om niet alle moslims op een hoop te gooien, die is vrijzinnig genoeg om godsdienst

en politiek van elkaar te onderscheiden. Of toch niet? Het is onnavolgbaar, maar kennelijk is het mogelijk om deze nuances in te ruilen voor blikvernauwing en agressieve overdrijving – het citaat is natuurlijk van niemand anders dan Geert Wilders. [1]

Het is de islam! Het heeft niets met religie te maken! En alles ertussen in. Is het niet allemaal al gezegd? Valt aan het debat over terrorisme en islam nog wel wat toe te voegen? Nou dwingen gruwelijke terreurdaden je natuurlijk tot nadenken, en kun je, voortgestuwd door de emotie van het moment, niet anders dan proberen om te begrijpen waarom de terroristen doen wat ze doen, wat het eigenlijk is wat ze doen, en hoe we een volgende terreurdaad kunnen voorkomen. Misschien heeft het terrorisme in Parijs van afgelopen jaar ons dus weer teruggeworpen op deze basale vragen; maar toch zijn het kwesties – het terrorisme zelf, de islam, de westerse cultuur, de integratie van allochtonen, de oorlogen in het Midden-Oosten, vrijheid, geweld, enz. – die al meer dan vijftien jaar in de kranten aangeroerd worden. Hebben we ondertussen niet allang een verklaring van de terreur die ons treft?

Het idee dat de islam een probleem is, of religie in het algemeen, is hardnekkig aanwezig in het publieke debat. De bewijsvoering is telkens gelegen in het wijzen op wat religie allemaal voortbrengt: geweld, verkettering van andersdenkenden, onderdrukking van vrouwen. Zie Israël versus Palestina, zie Noord-Ierland, zie steniging of zweepslagen als straffen. Of zie dus het terrorisme. Je kunt hier echter eenvoudig een rijtje tegenover zetten, van wat religie ook allemaal voortbrengt: inspiratie, naastenliefde, zorg voor sociaal zwakkeren, grote kunst, rituelen die houvast bieden in tijden van onzekerheid, gemeenschap. En even zo goed kun je trouwens wijzen op de vele andere redenen die mensen hebben, of aanvoeren, voor geweld, onderdrukking en oorlog, niet gelegen in religie: de natie, de superioriteit van het eigen ras, het socialisme. Het probleem kan dus niet zijn: religie leidt tot geweld. Zo simpel ligt het simpelweg niet. Maar ja: of het nu om het begrijpen van religie gaat, het verklaren van het Kwaad, of om het snappen van welk menselijk gedrag ook, het simplisme om dat te reduceren tot één essentie, één oorzaak of één natuur is even oud als het denken zelf.

Daarmee zijn we er natuurlijk nog niet. Hoe we religie ook definiëren, religie is in ieder geval een praktijk van mensen, aanwezig in de samenleving. We moeten er dus iets mee, politiek gezien. Maar zo abstract als ik het nu formuleer, is de zaak in werkelijkheid niet. We leven in historische samenlevingen waarin religies niet 'een' plek innemen, maar een welbepaalde. Om dat uit te leggen kunnen we het beste een concrete praktijk in ogenschouw nemen, in plaats van rondjes te blijven draaien in het publieke debat.

Er wordt weleens geroepen dat islam en vrijheid (democratie, rechtsstaat) onverenigbaar zijn. Daarmee kan in ieder geval niet bedoeld worden dat waar islam is, geen democratische rechtsstaat is en andersom. Want in Nederland en vele andere landen zien we beide prima samen gaan. Heel concreet: filosoof en antropoloog Pooyan Tamimi Arab deed een promotieonderzoek naar wat er gebeurt als een moskee in Nederland de gebedsoproep met luidsprekers versterkt wil uitzenden.[2] Hoe reageren omwonenden? Welke rechten zijn in het geding en hoe handelt de lokale politiek? En wat betekent dat voor de mate van tolerantie en godsdienstvrijheid in onze samenleving? Zijn onderzoek laat zien dat een moskee doorgaans

niet zomaar begint met het versterkt uitzenden van de gebedsoproep. Ze staan midden in buurten en willen simpelweg niet hun buren iets door de strot duwen. Ze kondigen het dus eerst aan bij de buurt. En ze vragen de gemeente om toestemming, hoewel dat wettelijk gezien niet verplicht is. De niet-moskeegangers zitten er veelal niet op te wachten. Ze klagen over geluidsoverlast en roepen: 'Kunnen die moslims niet gewoon klokkijken?'. Maar de gebedsoproep is vergelijkbaar met het luiden van kerkklokken, beide zijn in dezelfde wet geregeld. Hoewel er vaak bemiddeling is van de burgemeester en gemeenteraad – soms is er eerst een proef – zijn het deze wettelijke rechten die maken dat moskeeën en moslims sterk staan in het gesprek met de buurt en in de maatschappelijke discussie. Na een begin van soms fel protest tolereren buurtbewoners de praktijk, meestal een uitonderhandeld compromis. Echt accepteren doen ze het na verloop van tijd nog steeds niet, maar ze komen niet langer in actie. Ze erkennen daarmee – niet altijd expliciet misschien, maar toch – de rechten van moslims en ze respecteren daarmee de godsdienstvrijheid.

Gezien de anti-islamsentimenten in het publieke debat is het onderzoek van Tamimi Arab ergens wel ontnuchterend. Al polderend weten we religies een plek te geven in de maatschappij, niet alleen achter de voordeur maar ook in de publieke ruimte. Er is scheiding van kerk en staat, maar dat betekent niet dat de staat zich van religie verre moet houden. De rol van de (lokale) overheid is er een van reguleren en bemiddelen, en van (burgemeesterlijk) gezag laten gelden. Voor het realiseren van rechten is dus ook politiek optreden vereist; de rechten gelden wel van zichzelf, zodra de wet er is heb je rechten, maar het in overeenstemming brengen van maatschappelijke praktijk en recht vergt inspanning. Daarbij is ook de gevolgde procedure, het betrekken en horen van buurtbewoners, relevant; namelijk voor een uitkomst van tolerantie. In heel zo'n proces leren mensen de betekenis van 'gelijke rechten' – en voegen ook de religieuze burgers zich naar de moderniteit.

Een cruciale les die we op basis van deze *case study* namelijk kunnen trekken is dat er ruimte is voor religies binnen en door de bescherming van wet en recht. Voor wie nog anders dacht: dat laat zien dat in onze moderne, seculiere samenleving de politieke constitutie, de rechtsstaat, primair is, en datgene wat daarmee mogelijk wordt gemaakt, een religieuze praktijk in dit geval, secundair.

Dat is niet pas sinds gisteren. Want hoewel lokaal de gemoederen hoog kunnen oplopen bij de komst van een moskee of het versterkt uitzenden van de gebedsoproep, hebben we het serieuze maatschappelijke conflict tussen politiek en religie allang geleden achter ons gelaten. Voor zover er een probleem was met (of tussen) religies, hebben we in onze moderne samenleving allang politieke en juridische vormen gevonden om ermee om te gaan. Dat is ook het idee van de Franse filosoof Marcel Gauchet.[3] In zijn werk legt hij uit hoe religieuze samenlevingen na godsdienstoorlogen – om eens een echt probleem van de religie te noemen – overgingen in moderne staten. De modernisering van de samenleving beschrijft hij als een 'verlaten van de religie' genoemd. Dat betekent niet dat religie geheel uit de samenleving verdwenen is, niet dat het geloof door iedereen opgegeven wordt, maar dat de religie niet langer bepalend is voor de politieke vorm van de samenleving. De macht van de vorst of de regering berust niet langer op de gratie Gods, de maatschappelijke orde is niet langer

gedefinieerd als van God gegeven. De macht komt voort uit volkssoevereiniteit en is gebonden aan het recht, het recht dat individuen hun vrijheid waarborgt. Autonomie heeft als leidend beginsel de plaats van de religie ingenomen. Religies op hun beurt hebben een plaats in de burgerlijke samenleving ingenomen en hebben zich, niet onbelangrijk, aan de nieuwe politieke constellatie aangepast. Ze hebben hun wil de samenleving als geheel te bepalen opgegeven, en zijn daarmee ook van karakter veranderd: ze zijn van godsdienst een dienst aan het individu geworden. Want autonome individuen – de individuen die wij allen inmiddels zijn – willen zelf keuzes maken, zelf bepalen, zelf hun leven vormgeven – zeker sinds de jaren zestig laten we ons niet langer voorschrijven hoe we moeten leven. Niet door priester of dominee, niet door de traditie, niet door de groep waartoe we behoren, niet door het Gezag. Het is dit individualisme dat ook de niet-religieuze, politieke Grote Verhalen heeft ondermijnd. Niet langer het aanbod staat voorop, als vanzelfsprekend, zelfs al krijg je het van huis uit mee, maar de vraag, de persoonlijke toe-eigening. Religies, politieke Grote Verhalen of morele waarden, ze bestaan nog steeds, maar als je je erdoor laat leiden, dan kies je voor religie of ideologie omdat *jij* erin gelooft, op basis van een *eigen* rechtvaardiging. Niemand kan om die subjectivering of individualisering van het leven heen. Zie daar, in een notendop, onze moderne conditie.

Verandert er iets aan deze moderne situatie van de Westerse samenlevingen door de relatief recente komst van de islam? Of door nog recentere vormen van radicalisering van sommige moslims? Ik denk van niet. Niet zolang we onze democratische en rechtsstatelijke praktijken in ere houden. Zelfs als er in Nederland nu fundamentalistische islamitische stromingen opkomen door toedoen van uit Saoedi-Arabië ingevlogen imams, zullen moslims zich voegen naar die moderne situatie waarin bepaalde zaken vanzelf spreken en andere juist verantwoord moeten worden. Ook zij worden door de rest van de samenleving bevraagd op hun keuzes en hun redenen, waarmee hun radicale religie er een wordt naast vele andere levensbeschouwingen. En ook zij kunnen niet iets bereiken behalve door het democratische spel mee te spelen. De wet houdt hen, net als iedereen, in toom; en anders is het wel de instemming (of het onthouden daarvan) van medeburgers, die op haar beurt overigens ook weer gebonden is aan het recht, zoals we hebben kunnen zien bij moskeeën die een ritueel in de praktijk willen brengen.

Hoezeer religies nog overgeleverde aanspraken mogen hebben op heel het samen leven van mensen, een werkelijk politiek probleem vormen ze voor onze liberale democratie niet meer. Dat liberaal-democratische regime maakt samen leven mogelijk, welke levensbeschouwing of waarden mensen er ook op na houden. Tenzij mensen tot geweld overgaan, worden conflicten via een rechtsgang of via democratische procedures beslecht. Iedereen geniet bescherming van de wet. Ongeacht de stand van zaken in het publieke debat. Als religie daarin onder druk staat, heeft het niet altijd zin om dat debat aan te gaan. Als mensen zich in Nederland niet thuis voelen, of gediscrimineerd, vanwege het wegzetten van hun religie, en recent SCP-onderzoek wees dat uit,[4] dan heb je meer aan een deugdelijk functionerende en in ere gehouden praktijk waarin gelijke rechten tot realisering komen. Voor wie in religie een gevaar ziet: juist door mee te doen in die praktijk van recht en democratie worden die

zogenaamd gevaarlijk religieuze mensen moderne burgers net als iedereen. Voor die religieuze burgers: je wordt moderne burger met behoud van je religie.

De religie kan in onze moderne samenleving zelfs voluit worden erkend. Het gaat dan niet om erkenning van (vermeende) radicale aanspraken op overheersing van het samen leven, maar van religie als zaak van het geweten, als vormgever van de identiteit, als waardevolle praktijk – altijd binnen de kaders van democratie en rechtsstaat.

Noten

1 Geert Wilders te gast bij talkshow *Barend & Van Dorp*, RTL 4, 24 september 2001. Youtube: https://www.youtube.com/watch?v=atqapah1fL4

2 Pooyan Tamimi Arab, *Amplifying Islam. Pluralism, Secularism, and Religious Sounds in The Netherlands.* Proefschrift Universiteit Utrecht, uitgegeven in eigen beheer, 2015

3 Marcel Gauchet, *Religie in de democratie. Het traject van de laïciteit.* Amsterdam: SUN, 2006

4 http://www.nrc.nl/nieuws/2015/12/16/helft-turkse-en-marokkaanse-nederlanders-voelt-zich-nog-turks-of-marokkaans